

9. Бонч-Бруевич В.Д. Избранные атеистические произведения. Москва, 1973. С. 142.
10. Конституция (Основной Закон) Российской Социалистической Федеративной Советской Республики, принятая V Всероссийским Съездом Советов в заседании от 10 июля 1918 года. Собрание Узаконений и Распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства. 1918 г. № 51, ст. 582. Сборник Декретов 1917–1918 гг. Государственное издательство. Москва, 1920. 312 с.
11. Постановление Народного Комиссариата Юстиции «О порядке проведения в жизнь декрета «Об отделении церкви от государства и школы от церкви» (Инструкция) от 24 августа 1918 г. Собрание Узаконений и Распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства. 1918 г. № 62, ст. 685. Сборник Декретов 1917–1918 гг. Государственное издательство. Москва, 1920. 312 с.
12. Постановление Совета Народных Комиссаров «О Красном терроре» от 5 сентября 1918 года. Ст. 710. Собрание Узаконений и Распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства от 12 сентября 1918 г. № 65. С. 789.
13. Православная энциклопедия. Том XL. С. 403-410.
14. Следственное дело Патриарха Тихона: Сборник документов по материалам Центрального архива ФСБ РФ. Москва: Православный Свято-Тихоновский богословский институт, 2000. 1015 с.
15. Крапивин М.Ю. Деятельность С.М. Труфанова (бывшего иеромонаха Илиодора) в Советской России (1918–1922) в связи с формированием государственной политики в отношении православной Церкви. *ВЦИ*. 2011. № 1/2 (21/22). С. 141–142.
16. Кривошеева Н.А. «Всецело приспособление к духу времени». *Вестник ПСТГУ. Серия 2: История. История РПЦ*. 2009. Выпуск 3 (32). С. 81–82.
17. Ленин В.И. Письмо членам Политбюро. 1997. С. 141–143.
18. Архивы Кремля. Политбюро и церковь, 1922–1925 гг.: в 2-х кн. Книга 1. Москва: РОССПЭН, 1998. С. 163.
19. В.И. Ленин: Неизвестные документы. Москва, 1999. С. 407.
20. Леплевский Г.М. О работе В.И. Ленина в Совнаркоме в 1921–1922 гг. Ленин на хозяйственном фронте: Сборник воспоминаний. Москва, 1934. С. 98–99.

УДК 94:316.422 (4-11)

Л.Д. Чекаленко

доктор політичних наук, професор

МОДЕРНІЗАЦІЯ НОВОПОСТАЛИХ ДЕРЖАВ СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ДО ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

Модернізація – доволі складний процес, що надає будь-якому явищу сучасного вигляду, оновлює відповідно до інших засад, поглядів, ідей та потреб. Модернізації були піддані всі пострадянські держави, одні більшою, інші – меншою мірою. Зазначимо, що процеси модернізації пострадянських республік відрізнялися від центральноевропейських своєю історико-культурною спадщиною колишніх радянських режимів, що формувала

процес державності протягом 70-и років. І ця схема була ідентичною для всіх країн за деяким виключенням, як, наприклад, країн Балтії.

На противагу жорсткій радянській схемі примусу для своїх васалів – радянських республік, політика керманічів СРСР щодо країн так званої «народної демократії» відрізнялася більшою поміркованістю і обережністю, як у двосторонніх відносинах, так і в рамках союзних інтеграційних утворень – РЕВ і ОВД. Влада враховувала власний набутий невдалий досвід попередніх засобів щодо утворення радянського табору, водночас не забувала і про історію східноєвропейських країн, що до часів радянської системи існували в інших політичних і економічних умовах, розвиваючись на засадах ринкової економіки.

Водночас, запроваджені «м'які» схеми радянських механізмів наштовхувалися на спротив громадян практично в усіх потрапивших в орбіту впливу Радянського Союзу країнах. Зазначена політика приводила до протистояння суспільств владі і нав'язуваній ідеології, що супроводжувались жорсткими зіткненнями з силовими структурами, революціями, арештатами, знищеннями чинним режимом незадоволених, що не погоджувалися з радянським Центром. Понад сорок років радянська влада керувала табором соціалізму, і цього було досить, аби сформувати кілька поколінь «будівельників» соціалістичного «світлого майбутнього».

І тільки з розпадом Радянського Союзу стало можливим всім підсоветським державам голосно заявити про свою реальну свободу і відкинути табірні схеми підпорядкованості центру. Однак заяв було недостатньо для кардинальних зсувів. І держави були змушені самостійно знищувати нав'язувані парадигмальні матриці і розпочати широкий процес всеохопної модернізації за цивілізованим європейським зразком.

Ключові слова: модернізація, методика, кейс-стаді, системний аналіз, парадигмальні матриці, моніторинг.

Modernization of the Newly Emerging States of Eastern Europe: to the Issue of Research Methodology

Modernization is a complex process that gives any phenomenon a modern look, updates it in accordance with other principles, views, ideas and needs. All post-Soviet states were subjected to modernization processes. It should be noted that the modernization processes of the post-Soviet republics differed from the Central European ones due to the peculiar historical and cultural heritage of the former Soviet regimes, which shaped the statehood process for 70 years. And this scheme was identical for all countries with some exceptions, such as, for example, the Baltic countries.

The policy of the leaders of the USSR towards countries of the so-called “people’s democracy” was characterized by greater moderation and caution, both in bilateral relations and within the framework of union integration formations. The authorities took into account their own unsuccessful experience of previous means of creating a Soviet camp, while at the same time they did not forget the history of Eastern European countries that existed in other political and economic conditions before the Soviet system, developing on the basis of a market economy. Although the introduced “soft” schemes of the Soviet mechanisms faced opposition from citizens in almost all countries that fell under the influence of the Soviet Union. The specified policy led to the opposition of societies to the authorities and the imposed ideology, which were accompanied by violent clashes with the power structures, revolutions, arrests, and the destruction of those dissatisfied with the existing regime who did not agree with the Soviet Center. The Soviet government ruled the camp of socialism for more than forty years and formed several generations of “builders” of a socialist “bright future”.

Sub-Soviet states declared their real freedom and reject the camp schemes of subordination to the center only with the collapse of the Soviet Union. However, the statements were not enough for dramatic shifts. States were forced to destroy the imposed paradigmatic matrices and start a process of comprehensive modernization according to the civilized European model.

Keywords: *modernization, methodology, case studies, system analysis, paradigmatic matrices, lightning.*

1989 рік поклав початок модернізаційному відродженню держав Східної Європи. Непростий шлях від радянських (соціалістичних) засад і схем розвитку до ринкових європейських пройшла і Республіка Польща, система модернізації якої на першому етапі незалежності спиралася на досвід, здобутий ще з часів вивільнення з-під російського царату.

Перший етап модернізації хронологічно окреслюємо періодом 1989–2004 рр., що визначаємо шляхом між трансформацією і модернізацією через інтеграцію. Однак при цьому необхідно враховувати, що польські модернізаційні хвилі до 1989 р. також мали місце, однак їхнє впровадження відбувалося тільки за одним вектором: від влади – до виконавців. Попередні ініціатори і впроваджувачі тої політики вважали, що сильна влада може реалізовувати подібні вольові рішення у прискореному режимі, не витрачаючи на них багато часу і за відсутності консультацій із народом. Спроби застосувати такий самий підхід, як і в попередній період, після 1989-го стали неможливими.

Спрацьовували не плани, не реформи, а тільки конкретні програми, що формували державний механізм, який складався з конкретних

державних структур. Запропоноване нове приймалося і відповідно наповнювалося, або – в іншому випадку – відкидалося як елітами, так і громадянами, що не підтримували подібні пропозиції.

Модернізація, яка, безсумнівно, відбулася в Польщі протягом останніх двадцяти років, була швидше спонтанною, ніж контрольованою. Після 1989-го польська схема наслідувала англосаксонську модель капіталізму в результаті певного збігу особистих та історичних обставин. Польща пішла лібертаріанським шляхом – індивідуальної свободи та мінімізації розміру державного апарату [1], позначеним М. Фрідманом, який зробив польську реальність незграбно схожою в багатьох аспектах на американську модель капіталізму. «Польська держава, згідно з переконанням польських неолібералів, відмовилася від будь-яких проектно-планувальних функцій і перетворилася на поганого розпорядника власної банкрутської маси. Примітивно зрозуміла ліберальна ідеологія сприяла визнанню держави як гравця, який за визначенням став «лузером». Таку доволі жорстку оцінку польським перетворенням післявоєнного часу дає польський дослідник А. Шахай [2]. Негативний наратив, пов'язаний із польськими реформуваннями, наводять й інші аналітики, на думку яких ідея спільного блага в Польщі була повністю дискредитована, що й сьогодні підтверджується споживацьким ставленням польського суспільства до спільного простору чи захисту довкілля [3].

Дослідники модернізаційного процесу в РП виокремлюють декілька різновидів або складників модернізації, як-от інтеграційна модернізація, політична модернізація, соціальна модернізація після падіння комунізму, економічна модернізація вільної ринкової економіки; конкурентоспроможна модернізація, що створює конкурентні підприємства; конструктивістська модернізація, що складається з різномірних реформ тощо.

Поза різновидами відповідних перетворень дослідники, кожен за власним переконанням, окреслюють етапи модернізаційних впроваджень. Однак всі пошуки збігаються в хронології щодо окреслення основних етапів модернізаційних перетворень. Перший період модернізації: інтеграція як варіант модернізації – 1989–2004 – складається з двох підетапів: перший – до середини 1990-х рр. і другий – до 2004 р. Хоча чіткий поділ цих етапів на менші складники не є можливим, оскільки часто нововведення реалізовувалися паралельно. Таке підтверджується, наприклад, датою прийняття Конституції у 1997 р., створенням керівництва Комітету Європейської інтеграції у 1996 р., підписанням угоди про співпрацю з європейськими спільнотами 1991 р., а також прийняттям Копенгагенських критеріїв 1993 р.

Умовно початкові модернізаційні заходи можна поділити на етап системної трансформації – до середини 1990-х, для якого було характерним «стихийне, ринкове руйнування старої системи і спонтанне створення нової», і стадію «змішаного» перетворення [4].

Зазначимо, що згадані етапи реформування державних систем для наближення до євроінтеграції були характерними для всіх східноєвропейських країн, які активно посувалися до євробезпекових (НАТО) і євроінтеграційних (ЄС) структур.

На цьому етапі системної трансформації рішення згори впроваджувались у життя під явним тиском держави та іноземних інституцій. Для кожної країни було також чітко визначено програму з окресленими датами приведення національних економічної та політичної систем до стандартів високоінституціональної та бюрократичної системи Європейського Союзу.

Отже, перший з підетапів зазвичай називають «посткомуністичними перетвореннями», хоча це не було винятковим явищем, характерним тільки для Польщі. Термін «посткомунізм» є уживаним в публічних та наукових дискусіях всіх посттоталітарних країн Східної Європи та існує й донині. Найчастіше використовується в двох варіантах: як пряме продовження комуністичного режиму, як частка нової структури, з наголосом на спадкоємності еліт, які зберегли свої колишні переважно політичні позиції. Або як період відмови від комунізму в економічно-системній сфері, однак ще не завершений у сфері соціальних змін і культури, де події відбуваються набагато повільніше.

Водночас, у наступному відрізку часу – з середини 1990-х – відбулися найважливіші трансформаційні політичні та економічні зміни, пряму підпорядковані інтеграції з ЄС. Саме в цей період і відбувалася «модернізація через інтеграцію», оскільки ця ідея набула значення державного кредо й найголовнішої цілі всіх основних політичних сил країн, що проголосили курс на європейську інтеграцію.

І характерне для всіх потужне гасло «повернення до Європи» було спрямоване на отримання повноправного членства в Європейському Союзі. Таке переконання поділяла і більшість польського суспільства. Однак через дванадцять років після ліквідації в Польщі комунізму на поверхню вийшли антиінтеграційні тенденції (2001). Це підтверджується і статистичними даними. Якщо у 1989 р. переконання в необхідності інтеграції з ЄС було майже загальним, то від 1993 р. в країні почали вимірювати рівень підтримки поляками інтеграційних процесів. Протягом п'яти років цей показник тримався на рівні 70%, а у 1999–2002 рр. впав до 53–62% [5].

Подібна ситуація спостерігалася і в Чеській Республіці. Якщо у 2003 р. за ЄС висловились 77% тих, хто голосував, то у 2015 і 2016 рр., за даними інформаційної агенції STEM, позитивно про ЄС говорили менше 40% громадяни чеської держави, а у 2019 р. членство своєї країни в ЄС позитивно оцінювали близько 60% респондентів за даними опитування, проведеного Чеським радіо «Median», а за показниками інформаційних агенцій «Behavio», STEM і «Europeum» – 56% [6]. Серед країн Вишеградської групи – V4, Чехія відрізняється найвищим рівнем євроскептицизму. Причини закладені в тому, що на думку чеських політиків: «Ми втратили енергію прагнення у майбутнє, опинилися у стані невизначеності. У людей з'явилося відчуття, що все, що відбувається, не має сенсу, що ми вже нікуди не просуваємось. Поступово ми можемо опинитися у ситуації, коли нас на систематичній основі оточують інформаційним коктейлем із уламків дрібних банальностей» [6].

У чому полягають причини подібного явища? Негативну роль в такій ситуації, що склалася, зіграло не тільки керівництво республіки, також інформаційні джерела й академічні кола, котрі замовчували проблеми і не виносили на загал обговорення складних питань євроінтеграції, що стосувалися всього населення, тощо. Як бачимо, чеські аналітики шукають пояснення щодо негативів також у підходах науковців до висвітлення зазначених питань.

Щоби знайти відповіді на такі непрості закиди, звернімося до критеріїв проваджуваних пошуків та методології досліджень.

Методологічні підходи до дослідження модернізації в посткомуністичних країнах, що здійснюють національні та міжнародні наукові соціологічні і політологічні школи та аналітичні центри, різняться між собою, диференціюються відповідно позицій замовників, мають різноманітне наповнення і демонструють своєрідне притаманне тільки їм бачення тих чи тих реформуваль.

Перше питання, на яке намагаються відповісти практично всі дослідники, полягає у наступному. У чиїх інтересах проводитиметься модернізація, хто від цього виграє, а хто програє? Яке її уявне призначення? Таким чином вищезазначені питання вже припускають, що процесами модернізації взагалі можна керувати. Однак, таке припущення може бути спірним. Коли ми звертаємо увагу на світову історію, то бачимо, що у деяких випадках модернізація здійснювалася спонтанно в результаті функціонування капіталістичного ринку, майже не обмеженого втручанням держави (Велика Британія в ХІХ ст.), а в інших вона була контролюваною і нині контролюється державою (Республіка Корея).

Модернізація Польщі, як зазначалось, була швидше спонтанною, ніж контролюваною. Оскільки це так, то яким чином впроваджені

модернізацією реформи спиралися й керувалися теоретичними надбаннями учених гуманітарної сфери людських знань і набутого досвіду? Проаналізувавши роботи польських аналітиків з теорії модернізації, що побачили світ до епохального для країни 1989 і 1995 років, спадає на думку здогадка про повне ігнорування теоретичних розробок як польських, так і зарубіжних учених у сфері модернізації. І таке спостерігається практично у всіх країнах Східної Європи [7].

Повертаючись до методологічних засад дослідження особливостей модернізаційного процесу Польщі, зазначимо, що пошукові варіанти останніх років, застосовані у дослідженні політики модернізації як польських урядів, так і польського суспільства, в методологічній частині спираються на метод кейс-стаді. Поділ на політиків і суспільство є не випадковим, оскільки саме ці напрями формують кейси інформаційних джерел, якими користуються й до сьогодні польські аналітики. При цьому – перша група – аналізуються такі джерела, як: документи, закони, постанови, партійні документи та стенограми виступів, дискусій, політичних дебатів тощо. Все, що пов'язано з владою.

Нагадаємо, що Кейс-метод (англ. Case method, метод кейсів, метод конкретних ситуацій, метод ситуаційного аналізу) – техніка викладу матеріалу, що використовує опис реальних економічних, соціальних і бізнес-ситуацій. І покликана така техніка навчати і пояснювати, як досліджувати ситуацію, допомогти розібратися в суті проблем, запропонувати можливі рішення і вибрати найкращі з них. Кейси ґрунтуються на реальному фактичному матеріалі або ж наближені до реальної ситуації. Згідно з дослідженням, найбільшою популярністю користуються кейси, що спираються на «польові» напрацювання на відміну від кейсів, заснованих на вже опублікованих даних. Традиційно бізнес-кейс пишуть в партнерстві академічні працівники і менеджери компаній.

Сьогодні найбільшого поширення набули бізнес-кейси на основі досвіду праці північноамериканських компаній, оскільки саме там зародилася культура ситуаційного аналізу. Однак із кінця 1990-х діяльну роль у підготовці кейсів беруть учені європейського простору освіти, відчуваючи нестачу національних ілюстрацій до бізнес-завдань.

Активно користується методом кейс-стаді польські школи соціології і політології, представники яких залучають до своїх пошуків стратегічні державні документи і відповідні програми. Серед таких програм назовемо: Економічна програма – основні завдання та напрями, Стратегія для Польщі, Концепція «модернізації через інтеграцію», що містить наступні формули відповідних документів: Європейська угода, Копенгагенські критерії, Біла книга Польщі та ЄС, пакет Сантера і Лісабонська

Стратегія. При цьому до вивчення документів польських урядів пострадянської доби та інших державних установ застосовується також метод аналізу і синтезу.

Поза інформацією політичних структур наступний різновид документів являють статистичні розробки Центрального статистичного управління – GUS, і об'ємна інформація Організації економічного співробітництва та розвитку.

Центральний статистичний офіс (пол. Główny Urząd Statystyczny, GUS) – національний орган статистики Польщі, центральний орган державної адміністрації, що надає достовірну, об'єктивну та систематичну інформацію про соціально-економічну ситуацію в країні. Центральный статистичний офіс веде кілька загальнодержавних реєстрів, зокрема Державний Реєстр Суб'єктів Економічної Діяльності (пол. Krajowy Rejestr Urzędowy Podmiotów Gospodarki Narodowej, pl: REGON), Державний Реєстр Територіального Поділу Країни (пол. Krajowy Rejestr Urzędowy Podziału Terytorialnego Kraju, TERYT), стан населення, зокрема переписи населення [8]. Відповідно до рейтингу Open Data Inventory (ODIN), який оцінює ступінь доступності та відкритості даних, що надаються національними статистичними відомствами, Головне статистичне управління Польщі піднялося на 2-е місце серед 187 національних статистичних відомств світу. Високий результат польської офіційної статистики – загальний показник склав 85 балів і був лише гіршим за показник Сінгапуру – був зумовлений такими результатами: 81 бал за доступність тематичного охоплення опублікованих даних і 89 балів за рівень відкритості даних. Найвищі оцінки доступності даних та рівень їх відкритості отримали в економічній статистиці – 93 бали, у сфері екологічної інформації – на рівні 86 балів, а у сфері статистики соціальних питань – 78 балів. У циклічному огляді, окрім наявності на веб-сайтах та в базах даних широкого кола інформації з різних сфер соціально-економічного та екологічного життя, відмічається відкритість використовуваних форматів, доступність і можливість комп'ютерного зчитування даних [9].

Наступний ресурс, що використовується для аналізу модернізаційного процесу в Польщі, є своєрідна документація Організації економічного співробітництва та розвитку (англ: OECF, Organisation for Economic Co-operation and Development), яка протягом майже десяти років досліджувала функціонування державної економічної системи, різноманітного досвіду та умови проживання людей і стану домогосподарств. Ключовою тематикою діяльності організації визначено такий напрям, як Добробут і прогрес. В рамках програми в травні 2011 р. було започатковано ініціативу «Краще життя», яка збирає інформаційні дані

за двома основними складовими: оцінка рівня життя в розвинутих країнах та інформування про власне життя – тобто кожної окремої країни, народу, спільноти. За отриманими даними визначається індекс життя. Ініціатива «Яке життя?» є звітом, що надає всебічну картину добробуту в країнах ОЕСР та в інших державах, спирається на факти про матеріальні умови людей і якість життя населення. Таким чином індекс кращого життя є інтерактивний веб-інструмент, який дозволяє громадянам вимірювати і порівняти добробут у країнах відповідно до значень, які вони надають різним вимірам благополуччя людей [10].

Як Польща співпрацює з ОЕСР? Як і всі країни-члени, уряд Польщі має постійну делегацію в ОЕСР, до складу якої входять посол і дипломати. Як член Ради, посол Польщі, консультуючись зі своїми колегами, погоджує програму роботи, яка описана в річному звіті, і встановлює обсяг річного бюджету, внески якого оцінюються відповідно до відносного розміру економіки кожної країни. Члени польської делегації спостерігають за роботою різних комітетів ОЕСР, а також за діяльністю Міжнародного транспортного форуму (ITF), учасником якого також є і Польща. Таким чином делегації відіграють життєво важливу комунікаційну роль у забезпеченні зв'язку між Секретаріатом ОЕСР та національними органами влади. Вони представляють позиції своїх урядів на багатосторонніх переговорах, вказують сфери, у яких їхні уряди шукають досвіду ОЕСР, і намагаються сприяти поширенню рекомендацій ОЕСР у своїх країнах. Роблячи це, вони гарантують відповідність між роботою ОЕСР та проблемами, що викликають стурбованість в їхній державі.

Завдяки опитуванням країн та порівнянню із статистичними та економічними даними, ОЕСР надає своїм країнам-членам інструменти для аналізу та моніторингу їхньої економічної, соціальної та екологічної політики. Країни можуть використовувати досвід ОЕСР, включаючи експертні оцінки, і можуть отримати доступ до всіх досліджень та аналізу, проведених Секретаріатом. Ця робота, яка охоплює весь економічний і соціальний спектр, не може бути здійснена однією державою.

На додачу до своїх функцій економічної розвідки, ОЕСР є передусім форумом, де країни можуть обговорювати та ділитися національним досвідом, визначати найкращі практики та знаходити рішення для спільних проблем. ОЕСР має робочі відносини з більш ніж ста економіками, що не є учасниками організації, країни-члени отримують вигоду від діалогу та консультацій з усіма гравцями на світовій арені в контексті зростання взаємозалежності, яка вимагає глобальних правил гри.

Особливістю польської методології є залучення до аналізу модернізаційних процесів моніторингових даних різноманітних структур і

організацій, що опікуються проблемами суспільства. Цей пул матеріалів складається з документів, що якісно віддзеркалюють результати моніторингу громадської думки, вивчають стан громадського середовища, уважно слідкують за «температурою» настроїв всіх груп і прошарків населення. Йдеться про документи спеціально створеного Центру досліджень громадської думки – CBOS [11].

Широке залучення саме моніторингових даних, що піддані системному аналізу, дає підстави говорити про фактично нові підходи в дослідженні модернізації – неомодернізаційне бачення будь-якого явища. Особливої ваги і важливості цієї царини, як згадувалося, набули документи Центру досліджень суспільної думки – CBOS. Ця Фундація є спеціалізованим центром, який проводить репрезентативні опитування польського суспільства із всіх важливих соціально-політичних та економічних проблем. Переваги такого опитування полягають у набутому багаторічному досвіді CBOS, що був заснований у 1982 р. Від початку 1990-х CBOS проводить щомісячні опитування й перевірки, результати яких доступні всім зацікавленим. Унікальність CBOS визнав Сейм Республіки Польща, який на підставі Акту від 20 лютого 1997 р. надав організації статус незалежної фундації та доручив їй завдання проведення соціальних досліджень для суспільного використання. Відтоді за планами та якістю досліджень спостерігає Рада CBOS, до складу якої входять спеціалісти семи наукових установ та представники Сейму, Сенату, Президента Республіки Польща та Прем'єр-міністра.

Для збирання інформації CBOS застосовує різноманітні методики: проводить опитування населення Польщі – залежно від потреб – спеціальними одноразовими тестами. Випускає і розповсюджує наукові звіти, публікує монографії і книги тощо. Збірки досліджень CBOS містять дані про думку польського суспільства щодо соціальних настроїв, ставлення до влади, оцінку діяльності державних інституцій (зокрема Президента РП, Сейму та Сенату), довіру до політиків та партійні уподобання.

До тестів включено питання про оцінку умов життя поляків, систему цінностей і звичаїв, релігійність, ставлення до демократії, відчуття безпеки, ставлення до участі країни в Європейському Союзі, використання нових технологій і погляди поляків з актуальних питань, посилаючись на поточні внутрішні та зовнішні події, а також на питання, що порушуються в громадських і політичних дебатах. CBOS щороку публікує від 160 до 200 наукових актуальних звітів, які охоплюють усі питання, важливі для польського суспільства, а також публікує монографії і книги. Короткий виклад найважливіших результатів оглядових досліджень

можна знайти в серії «Думки та діагнози» та в англomовній серії «Polish Public Opinion», які є популярними серед клієнтів.

Якість досліджень CBOS визначається насамперед професіоналізмом, дослідницькою фантазією і комплексним аналізом та інтерпретацією результатів, що гарантується високою кваліфікацією співробітників. У фонді працює понад тридцять соціологів, економістів, статистиків та IT-спеціалістів з великим досвідом і широким спектром спеціалізацій. До окремих проєктів також залучені видатні експерти в певних галузях. Сильні сторони CBOS полягають: у надійній, добре навченій та досвідченій мережі інтерв'юєрів та професійному контролю якості досліджень, що здійснюється як власними фахівцями, так і незалежним зовнішнім аудитором.

Завдяки надійним процедурам контролю CBOS має чинний сертифікат Програми контролю якості інтерв'юєра, виданий Організацією компаній з дослідження громадської думки та ринку (OFBOR), до якої Центр дослідження громадської думки належить від 1999 р. [12].

Наступне спостереження за концептуальним наповненням дослідження модернізації полягає в тому, що накопичений матеріал з усіх перелічених вище джерел – кейсів, піддається теоретичному опрацюванню. Поза зазначеними теоріями дослідники пропонують і використовують концепції неомодернізації та концепції множинності сучасності, протиставляючи їх антитрадиціоналізму, який заперечує позитивну роль традиції у людському суспільстві. При цьому не виключають ідеї культурного плюралізму і політичної багатолінійності, що означає, що їх також можна використовувати для аналізу посткомуністичних та глобалізаційних аспектів модернізації. Отже, як бачимо, неомодернізаційні концепції можуть використовуватись основою для трактування проаналізованого кейсу урядової політики модернізації. Йдеться фактично про нові підходи в дослідженні модернізації.

Із розвитком незалежних держав Східної Європи з'являються національні проєкти модернізації, які сполучаються з національними історичними традиціями і відповідними цінностями. Паралельно визнається, що модернізації можуть здійснюватися і без нав'язування західного досвіду, оскільки порушення рівноваги між сучасністю та традиційністю призводить до гострих суспільних конфліктів та невдач модернізації [12]. Відповіді на це питання лежать у площині наступного інформаційного кейсу спостереження, а саме в джерелах євроінтеграційного походження.

Саме ця думка знайшла підтвердження в документації Лісабонської Стратегії, що була оформлена в Польщі у вигляді Польського форуму Лісабонської Стратегії (Polskiego Forum Strategii Lizbońskiej) [13].

Мета Лісабонського плану, прийнятого на десять років, полягала в тому, щоб зробити Європу найбільш динамічним і конкурентоспроможним економічним регіоном світу, що розвивається швидше, ніж США. Стратегія ґрунтується насамперед на припущенні, що економіка європейських країн максимально використовуватиме інновації, засновані на масштабних наукових дослідженнях, особливо в сучасних галузях знань, які мали стати основною рушійною силою розвитку. Відповідно до 2010 р. було визначено такі цілі:

- інвестиції в дослідження та розробки (НДДКР) зростуть до 3% ВВП,
- бюрократія та перешкоди для підприємництва буде зменшено,
- відбудеться збільшення зайнятості до 70% для чоловіків і 60% для жінок.

У 2004 році спеціальна група на чолі з колишнім прем'єр-міністром Нідерландів В. Коком підготувала звіт, у якому підсумовуються результати стратегії. Висновок виявився песимістичним: після Лісабонського саміту Європейський Союз ще більше відстав від США. У доповіді Кока головними причинами невдачі були названі «надто широка програма, погана координація, суперечливі цілі» та відсутність політичної рішучості з боку держав-членів [14]. Однак велика кількість пріоритетів і вимірів стратегії виявилася рівнозначною відсутності будь-яких пріоритетів, а її реалізація – неефективною. Розрив у розвитку між ЄС і США не скоротився.

Після публікації звіту Кока Європейська рада підтвердила, що цілі Стратегії залишаються сильними і що керівництво Європейського Союзу заявило про т. зв. «перезапуск» Лісабонської стратегії. Заяви, пов'язані з перезапуском, уже критикувалися в 2004–2006 рр. як штучний фасад і без шансів на успіх. У 2009 р. прем'єр-міністр Швеції Ф. Рейнфельдт під час головування Швеції в Європейському Союзі визнав, що попри певний прогрес за рік до офіційного закінчення, цілей Стратегії не було досягнуто, а сама Стратегія виявилася провальною [15].

У 2010 р. реалізація Стратегії також була оцінена негативно. Прийнята в 2000 р. Лісабонська стратегія, яка передбачала, що Європа технологічно випередить США, закінчилася провалом. Витрати на науку в Європейському Союзі сьогодні в середньому становлять близько 1,9% і роками не зростають, незважаючи на те, що Лісабонська стратегія передбачала у 2010 р. досягти рівня 3% ВВП. Опубліковані Європейським союзом промислових і торгово-промислових палат (Eurochambres) дані свідчать про поглиблення відставання ЄС за рівнем ВВП, конкурентоспроможності та фінансування науки порівняно зі США на 20–30 років [16].

Однією з причин провалу Стратегії визнано також опір держав-членів обмеженню широких соціальних привілеїв, які забезпечують урядам

підтримку наділених ними соціальних груп, але водночас породжують величезні витрати та обмежують конкурентоспроможність. Три чверті розриву в розвитку між ЄС і США пояснюються нижчим рівнем зайнятості в ЄС і коротшим робочим часом. За годину європеєць виробляє товарів і послуг на 93% від того, що виробляє американець. Отже, європеєць працює менше або не працює взагалі, заробляючи на соціальну допомогу. Як наслідок, національний дохід на душу населення в ЄС становить лише 70% від його рівня в США [16].

Із застосуванням зазначених вище теоретичних напрацювань, розширенням документації Кейс-стаді відповідними джерелами Європейської Комісії та інформаційними даними центрів європейських досліджень Польський форум Лісабонської стратегії дійшов висновку, що головною слабкістю Європи є не проблеми з економікою, заснованою на знаннях, – що було підтверджено багатьма аналітичними викладками, які підкріплюють стратегію, – а проблемами з ринками праці. Вони, своєю чергою, як показують численні дослідження, є наслідком надмірно гіперболізованих систем перерозподілу доходів і надмірного захисту зайнятості, характерних для «європейської моделі». Все це спонукає європейців не працювати... [17].

Після публікації звіту Кока і висновків Польського форуму Європейська рада підтвердила: врахувавши зауваження має намір «перезапустити» Лісабонську Стратегію.

Забігаючи наперед, зазначимо, що на заміну Стратегії було ухвалено іншу концепцію – «Європа 2020 – стратегія розумного, сталого та інклюзивного зростання» [18]. Цю довгострокову програму соціально-економічного розвитку Європейського Союзу на 2010–2020 рр. схвалено Європейською Радою 17 червня 2010 р., таким чином замінивши попередню стратегію, яка впроваджувалася у 2000–2010-му. Нова стратегія відкрила дискусію про майбутнє економіки ЄС та напрями розвитку на основі досвіду та досягнень Лісабонської Стратегії.

Функції дослідження модернізаційних процесів включають не тільки аналіз механізмів їхньої реалізації, а й містять прогнози сценарії подальшого розвитку. Сьогодні суспільства нових країн оновленої Східної Європи намагаються віднайти себе в інтеграційному процесі, який із різних причин дещо загальмувався, визначити майбутній шлях посунання до позитивних результатів інтеграції, виробити консенсусну колективну думку щодо механізму контролювання процесів, що відбуваються. Вічне формула – куди йдемо і чого шукаємо – знову постала в своїй неприкритій загрози перед усім європростором.

Аналітичні інституції шукають прийнятну модель економічного та соціального устрою – культуру капіталізму, яка може бути прийнятною

для більшості нової Європи. Настав час переорієнтувати процес новоєвропейської модернізації зі стихійно-анархічного процесу на плановий процес і зробити свідомий вибір моделі капіталізму, яку бажає більшість.

Дехто прагне відмовитись від англосаксонської моделі на користь скандинавської, оскільки, як підтвердила практика, це найкращий варіант капіталізму та ліберальної демократії, який вдалося створити в межах західної цивілізації. Щоби прийти до цієї моделі, необхідно запровадити значний зсув до лібералізму в економічній і соціальній сфері. Отже, сучасну модель ультраанархізму в низах і консерватизму у верхах слід замінити на соціал-демократичну модель в засадах і ліберальну – в надбудові.

Нова модернізація також має спрямовуватися на боротьбу з соціальною несправедливістю, зменшення соціальної нерівності та усунення бар'єрів для доступу до освіти, а також до інформації. Нова модернізація покликана зробити державу активним учасником соціальної гри, визначити цілі суспільного розвитку, планування та прогнозування, втручання до сфери приватної власності і місцевого самоврядування. Створити умови для розквіту культури, науки та вищої освіти, що є недефективними інструментами постмодерної модернізації.

І ці складники нової модернізації вироблятимуться з урахуванням не тільки згаданих вище теорій, а на всеосяжній практиці застосування і залучення всього суспільства. І тоді кейс-стаді пропозицій поповниться ноу-хау модернізаційними засадами передових ІТ-технологій, які виважено і розумно – синергетично – керуватимуть майбутнім розвитком ЄС, де знайдеться місце і для України.

Використані джерела та література:

1. Лібертаріанство (франц. *libertaire*; англ. *libertarianism*; від лат. *Libertas* – «свобода») – ідея індивідуальної свободи та мінімізації розміру і впливу державного апарату. Мілтон Фрідман – нобелівський лауреат з економіки. Його теоретичні розробки були покладені в основу економічної політики Президента США Рональда Рейгана та прем'єр-міністра Великої Британії Маргарет Тетчер. *Радіо свобода*. 2006. 17 листопада.
2. Andrzej Szahaj. Jaka modernizacja? *Przegląd Polityczny*. 2009. № 94. S. 85–87.
3. Jasicki K. Od euroentuzjazmu do eurosceptyctwu? [w:] M. Jarosz (red.), *Transformacja. Elity. Społeczeństwo*. ISP PAN, Warszawa, 2007. S. 70–71; M. S. Szczepański, *Pokusy nowoczesności. Polskie dylematy rozwojowe*, Amp, Katowice, 1992. S. 22–23.
4. Lubbe A. Modernizacja – procesem wielowymiarowym, [w:] *Modernizacja Polski. Struktury. Agencje. Instytucje*, red. W. Morawski. Warszawa, 2010. S. 76–77.
5. Szczepański M.S. *Pokusy nowoczesności. Polskie dylematy rozwojowe*. Amp. Katowice, 1992. S. 22–23.
6. Полтора десятилетия в ЕС: Чехия в поисках евроидентичности. 01.05.2019. Czech. radio. URL: <https://www.czech.radio/>

7. Wojciech Musiał, *Modernizacja Polski. Polityki rządowe w latach 1918–2004*. Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń, 2013. 320 s.
8. GUS RP. URL: stat.gov.pl/en,%20https://stat.gov.pl
9. Polska. URL: <https://odin.opendatawatch.com/Report/countryProfileUpdated/POL?year=2020>.
10. OECD.Stat. URL: <https://www.oecd.org/poland/https://stats.oecd.org/Index.aspx?queryid=82342>
11. Fundacja CBOS – strona główna. URL: https://www.cbos.pl/PL/badania/metody_realizacji.php
12. Well-Being. URL: www.oecd.org/measuringprogress – www.oecd.org/howslife – www.oecdbetterlifeindex.org. Rjywtgwss
13. Pisani-Ferry C.J. Program przyjęty w Lizbonie. Strategia Lizbońska – przyczyny niepowodzenia. URL: <https://bibliotekanauki.pl › full-texts › 2020/12/13pdf>
14. European Council, Presidency Conclusions, Brussels, 2005. 22 and 23 March.
15. Kok review of Lisbon strategy: excellent on diagnosis, weak on remedies, 2004. 3 November. URL: <http://www.euractiv.com/print/innovation>
16. Göteborg European Council, 15 and 16 June 2001, Presidency Conclusions; cz. II: A Strategy for Sustainable Development. S. 4–8. URL: http://ec.europa.eu/governance/impact/background/docs/goteborg_concl_en.pdf
17. Lisbon European Council, 23 and 24 March 2000, Presidency Conclusions; European Parliament. URL: http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm
18. Komunikat Komisji, EUROPA 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu. Bruksela, 3.3.2010.

УДК 94:314.15 (470+571)

М.С. Держалюк
доктор історичних наук

ПРИЧИНИ, СУТНІСТЬ ТА НАСЛІДКИ ДЕМОГРАФІЧНОЇ КРИЗИ У РОСІЇ В ХХІ СТ.: ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Висвітлено демографічні процеси у РФ, що становлять для неї складну і небезпечну проблему. Проаналізовано основні причини депопуляції населення: погіршення умов життя основної частини росіян, прискорення старіння і скорочення чисельності населення, поширення бідності як найбільш масового явища серед жителів депресивних округів, областей, регіонів, невеликих містечок і міст, сільської місцевості, багатодітних сімей. Показано, що у більшості росіян звужуються можливості реалізувати себе на батьківщині, через що наростає їх масова еміграція до Західної Європи, Америки та інших країн. Зазначено шляхи подолання негативних демографічних процесів у РФ. Наголошено, що умовою зростання народжуваності і чисельності населення РФ має стати до-